

Tarjáni Attila Imre ezredes:

A CLAUSEWITZI „CSUDÁLATOS HÁROMSÁG”¹ ÉS A DIGITÁLIS AKARAT

DOI: 10.35926/HSZ.2025.1.2

ÖSSZEFOGLALÓ: A modern demokratikus társadalmak jellegükből adódóan eredetileg a békére törekednek, és szeretnék kivezetni az emberiség jövőjéből a háborúkat. A társadalom szerepe azonban a felgyorsult információs környezetben kiszolgáltatottá vált olyan jellegű befolyásolóknak, amelyek további katalizátorként működhetnek a konfliktusok kiegyezéséhez. A társadalom szerepét Clausewitz az akarattal párosította, de vajon mennyire befolyásolható a társadalom egy esetleges konfliktushoz vezető úton, létezik-e még egyáltalán a társadalom feltétlen elkötelezettsége a nemzeti ügy érdekében, és végül hogyan hatnak az információs környezet változásai a clausewitzi „csudálatos háromságra”? A szerző ezekre a kérdésekre keresi a válaszokat.

KULCSSZAVAK: Clausewitz, társadalom, akarat, digitális kor, közösségi média

A SZERZŐRŐL:

Tarjáni Attila Imre ezredes, a nemzeti katonai képviselő helyettese (az MH Gróf Andrássy Gyula Katonai Képviselő Hivatala, Brüsszel) (ORCID: 0009-0000-1496-0887; MTMT: 10087622)

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtized eseményei bebizonyították, hogy a modern emberiség vágya – miszerint a világ békés helyé váljon –, gyakorlatilag összeomlott. A globalizált világ vezetői tudják, hogy a jelenlegi rendszer gazdasági berendezkedése és működése egy olyan egyenlőtlenséggel valósult meg, amely számos meghatározó hatalomnak elfogadhatatlan. Emellett a korábbi befagyasztott konfliktusok hosszú távú megoldása sem ért el jelentős eredményeket, amelyek a világesemények szikrái következtében hajlamot mutatnak egy nagyon könnyű fellobbanásra. Ezek a feszültségek egy különösen veszélyes egyveleget alkotnak: a meghatározó hatalmak nem hajlandók tovább elfogadni a világrendben tükröződő hátrányukat, a befagyasztott konfliktusok pedig vagy helyettesítő, vagy opportunisták konfliktusként szolgálhatnak a világrend esetleges megváltoztatására.

A modern demokratikus társadalmak jellegükből adódóan eredetileg a békére törekednek, és szeretnék kivezetni az emberiség jövőjéből a háborúkat, a társadalom szerepe azonban a felgyorsult információs környezetben kiszolgáltatottá vált olyan jellegű befolyásolóknak, amelyek további katalizátorként működhetnek a konfliktusok kiegyezéséhez. Ebben a kontextusban sokkal közelebb kerültünk annak a tézisnek a meghazudtolásához, miszerint a demokráciák nem igazán indítanak háborúkat.

¹ Clausewitz 2013, 55–56.

Az orosz–ukrán háború globális következményeként a nemzetek biztonsági percepciója jelentősen megváltozott, aminek hatására sajátos haderőfejlesztési programokba kezdtek. Igaz, a modern háborúk lehetséges okai szerteágazó mintákat mutatnak, egy alapvető igazságot azonban mégis meg lehet állapítani: a háborúk már nem uralkodók közötti konfliktusok, amelyben az alattvalók csak szemlélték az eseményeket, és feltétel nélkül tették a kötelezettségeiket, vagy legalábbis nem ugyanabban a kontextusban. A modern háborúkat nemzetek vívják, amelyekben – függetlenül attól, hogy az ország demokratikus vagy autokrata vezetésű –, a civilek olyan helyzetbe kerülnek, hogy befolyásoló tényezővé válnak a konfliktus minden aspektusában.²

Ezáltal bármilyen valóban megvalósítható haderőfejlesztési koncepció vagy nemzeti katonai stratégia kialakításához szükséges értelmezni azokat a társadalmi jellegű kihívásokat, amelyekkel a modern világ szembesül. A társadalom sebezhetősége és befolyásolhatósága nem teljesen újszerű a modern világban, de az információáramlást felgyorsító technológiai változások olyan egyedi jelleget teremtettek, amelyek képesek önmagukban újraértelmezni a háborúhoz vezető utat és megvívásának kiábrándító valóságát.

Clausewitz a „csudálatos háromságban” fogalmazta meg a szükséges kondíciókat, amelyek megléte elengedhetetlen a háborúhoz, ezek pedig a politikai cél, az akarat és a potenciál. Igaz, a modern világ a háromság mindhárom pillérében változást hozott, ez az elemzés a társadalomra fókuszál, amelynek a teljes körű elemzése elengedhetetlen annak érdekében, hogy megértsük, milyen veszélyt és kihívást hordoz magában a modern konfliktusokban. Clausewitz megfogalmazása alapján a társadalom a nép elkötelezettsége és akarata a nemzeti ügy érdekében, azaz a nép vagy társadalom teljes mértékű támogatása a háború megnyeréséért.³

A haderőfejlesztéshez és a nemzeti ellenálló képességhez szükséges társadalom jellege folyamatosan változik, és ezáltal megkérdőjelez számos alapvető kérdést a hadtudományt érintően: mennyire befolyásolható a társadalom egy esetleges konfliktushoz vezető úton? Létezik-e még egyáltalán a társadalom feltétlen elkötelezettsége a nemzeti ügy érdekében? Hogyan hatnak az információs környezet változásai a clausewitz-i „csudálatos háromságra”?

POLITIKAI DÖNTÉSHOZÓK ÉS A TÁRSADALOM

Clausewitz tézise alapján a háború eszköz, a cél pedig az akaratunk ráerőszakolása az ellenségre.⁴ A modern világban azonban felmerül a kérdés, hogyan alakul ki az az akarat, amit rá akarunk kényszeríteni a másik félre, illetőleg egy demokratikus ország esetében ki fogalmazza meg igazán ezt az akaratot. Természetesen a demokrácia alapjait figyelembe véve a nép választja meg azt a vezetőt, akit felhatalmaz döntések meghozatalára, amit a fékek és ellensúlyok rendszerével felügyel, hogy meglegyen az önhelyesbítő mechanizmus. Ennek ellenére mégis kijelenthető, hogy a nemzet döntéshozatala jelentősen függ a vezető jellegétől, illetve a lakosságban kialakuló hiedelmektől.

A modern globalizált világban a nemzeteknek folyamatosan nehéz döntéseket kell hozniuk, hogy garantálják a biztonságukat. Bármilyen társadalmi berendezkedésű is egy ország, a háborúra való hajlam nem jellemző egyikre sem. A háború minden esetben jelentős

² Kaldor 2001, 31.

³ Clausewitz 2013: i. m. 55–56.

⁴ Uo. 39.

kockázatokat rejt, hiszen a lehetséges eredménye sohasem abszolút.⁵ Emellett hiába a jelentős katonai erő, amely opcióként szolgál politikai célok elérésére, a globalizált berendezkedésű világban nem jelent önmagában igazi potenciált megfelelő gazdaság nélkül, emellett a társadalom elkötelezettsége sem tekinthető alapvetőnek.

A háború olyan eszköz, amelyet bizonyos konfliktusok megoldására találtak ki az emberek. Hiába a békés magatartás és a pacifizmus bizonyos biztonsági szituációkban, a helyzetek megoldása az esetek többségében nem tudja mellőzni a konfliktusokat.⁶ Hiába igyekeznek a nemzetközi szervezetek és intézmények, illetve világszerte berendezkedések elrettenteni a háborúkat, azok paradox módon megmaradnak a társadalmi érintkezés végső megoldási formájának. A háború másik változékony jellege, hogy nemcsak a társadalom alakítja a háborút, hanem a háború is alakítja a társadalmat.⁷

A modern országok politikai berendezkedésük alapján rendkívül szerteágazó mintázatot mutatnak. Bármelyik berendezkedést is nézzük, a társadalomnak meghatározó szerepe van egy esetleges konfliktushoz vezető úton és a konfliktus megvívásában is. A legfontosabb kérdés azonban talán az, hogy melyik rendszer miként igyekszik „elnyerni” a társadalom támogatását a nemzeti ügy érdekében, hiszen egy demokráciában a közvélemény akár teljes érdektelenségét jelentheti a nemzeti ügy iránt, egy autokrata rendszernek pedig egy sikertelen konfliktus akár a bukását is jelentheti.

Egy adott állam döntéshozatali mechanizmusa egy lehetséges konfliktussal kapcsolatban természetesen jelentősen függ annak politikai berendezésétől. Bármilyen berendezkedésű is azonban az adott ország, szüksége van a nemzetközi és belpolitikában is az információ feldolgozására annak érdekében, hogy a számára legjobb döntést tudja meghozni. A nemzetközi politika alapvetően információhiánytól szenvedő tevékenység, amelyben a döntéshozók számára a döntéshozatalhoz szükséges információ hiányos, ami pedig rendelkezésre áll, az nem teljesen megbízható.⁸

Ugyanakkor az információ alapján megalkotott vélemény, amelyre a különböző vezetők a döntésüket alapozzák, nem tekinthető igazságnak. Hans-Georg Gadamer filozófus szerint a tudás és a megértés legfontosabb feltétele a jó kérdés.⁹ Mégis megfigyelhető, hogy a modern kor döntéshozatalában már maguk a kérdések sem objektívák, hanem igyekeznek egy adott irányba terelni az alapvető gondolkodást. Ebben a komplikált információfeldolgozásban visszatükröződik az a filozófiai alapelv, miszerint az igazságot nem felfedezzük, hanem megalkotjuk.¹⁰ Az igazság kialakításához a gyakorlati elméletek egy roppant komplikált valóságot egyszerűsítenek le azáltal, hogy kihagyják azokat a tényezőket, amelyek kevésbé fontosnak ítéltetnek egy bizonyos jelenség magyarázatához, egyéb tényezők, amelyek fontosabbnak tűnnek, előtérbe kerülnek.¹¹ Ezek az új valóságok olyan mentális egyszerűsítések, amelyek múltbéli események megfigyelésén alapulnak. Az analógiákkal történő érveléssel feltételezzük, hogy ha van bármi hasonlóság egy múltbéli esemény és egy jelen esemény között, akkor a korábbi esemény releváns a jelen eseményre, és megmutatja a követendő

⁵ Uo. 45.

⁶ Gasset 2019, 274.

⁷ Baylis et al. 2021, 335–336.

⁸ Mearsheimer–Rosato 2023, 22–23.

⁹ Szabó 2020, 89.

¹⁰ Uo. 12.

¹¹ Mearsheimer–Rosato 2023: i. m. 63.

cselekvéseket.¹² Így az összegyűjtött információ nem áll lényegi kapcsolatban semmilyen igazsággal, hanem új valóságot teremt azáltal, hogy összeköt különböző más információból kialakult dolgokat, így az eddig különböző pontokat hálózattá köt össze.¹³

Maga a döntéshozatalhoz szükséges információfeldolgozás alapvetően a nemzet vezetőin, illetve a nemzet politikai berendezkedésén múlik. Az emberekben nem csupán azért alakul ki a vezetők iránti bizalom, mert hozzáértők, bátrak és eltökéltek, hanem azért is, mert elvárják tőlük, hogy válság idején kitartsanak, és teljes odaadással igyekezzenek megoldani a problémákat.¹⁴ A vezetők jellege azonban a modern társadalomban eltérő jelleget mutat, amelyben mindegyik más módon, más gondolkodással és más társadalmi befolyással igyekszik elérni saját céljait, amelyek akkor válnak igazán kritikussá, amikor a nemzetközi helyzet alakulása egy esetleges konfliktus felé tart.

Amikor racionális egyének arról döntenek, hogy hogyan kezeljenek egy adott problémát, azt a stratégiát választják, amelyről úgy gondolják, a legalkalmasabb arra, hogy céljaikat elérjék, miközben számításba veszik, hogy egy bizonytalan világban működnek.¹⁵ A realisták hozzá vannak szokva a konfliktusokhoz, ezáltal nem hajlamosak érzelmi alapokra helyezni a reakciókat. A realisták tisztában vannak azzal, hogy a szenvedély és a bölcs politika általában nem járnak kéz a kézben. A realisták ragaszkodnak az elképzeléshez, amelyet a 20. század közepén a Chicagói Egyetem politológusa, Hans Morgenthau vetett papírra, miszerint az emberi természet alapvető tényszerűségeivel „*együtt kell működni, nem azoknak ellenében*”. A realisták tehát bármely esetben elfogadják természet adottságait, legyenek azok bármilyen tökéletlenek is.¹⁶

Ugyanakkor a realisták mellett egyre nagyobb számban jelennek meg olyan populista vezetők, akik nem követik a realista gondolkodást. Az utóbbi évtizedben a többnyire liberális egyetemi diplomások számának növekedésével látványos kulturális szakadék jelent meg közöttük és a munkásosztály maradéka között. Az oktatás nem a társadalmi felzárkóztatás megteremtésének az eszköze lett, hanem éppen az egység elvesztésének egyik fő oka. Leginkább az teszi a munkásosztály körében elviselhetetlenné a fiatal egyetemi diplomásokat, hogy azt hirdetik, azért értek el sikert, mert keményebben dolgoztak a többiekénél, képzettebbek, és átmentek azokon a vizsgákon, amelyeken a többiek megbuktak.¹⁷ A meritokratikus elitek szemében a hazájukon kívül elért siker a tehetségük bizonyítéka, a többiek szemében viszont éppen ez a mobilitás elengedő ok arra, hogy ne bízzanak meg bennük.¹⁸

A populizmus – mint új jellegű politikai vezetői stílus – bizonyos változata azt állítja, hogy az objektív igazság nem létezik, hanem az egyetlen valóság a hatalom.¹⁹ A populisták meggyőződésük alapján képviselik igazán a népet, és mivel a demokráciában csak a népnek lehet hatalma, így minden hatalom a populistákat illeti. A nép sohasem egységes entitás, így aztán egyetlen akarattal sem bírhat.²⁰ A moralistákat a jó iránti szenvedély vezeti, amelyben hajlamosak az értelmi döntéshozatal helyett az érzelmi döntéshozatalt előtérbe helyezni. Mivel érzelmi alapon hisznek az ügyben, így nem tűrik az ellentmondást, és ha

¹² Uo. 113.

¹³ Harari 2024, 36.

¹⁴ Krasztev 2022, 127.

¹⁵ Mearsheimer–Rosato 2023: i. m. 23–24.

¹⁶ Kaplan 2018, 62–63.

¹⁷ Krasztev 2022: i. m. 126.

¹⁸ Uo. 127.

¹⁹ Harari 2024: i. m. 20.

²⁰ Uo. 130–131.

valaki ellentmond, az erkölcstelen és nem érdemel kegyelmet.²¹ Ezáltal a párbeszéd a néppel is csak abban a formában létezik, amely az általuk megfogalmazott morális jó határain belül létezik. Ezek a párbeszédok jelentős eltéréseket mutatnak országonként. Van, ahol ez a párbeszéd valóban a lakosság véleményét hivatott felmérni, de előfordul, hogy csupán befolyásolásról beszélünk.

A populista vezetők egyik manipulációs eszköze a népszavazás, amely nem az emberek hatalommal történő felruházásának legjobb útja, hanem a politikai befolyásolás egyik módszere. A referendumok veszélyesen leegyszerűsítik az összetett politikai kérdéseket, és gyakran következtelen lépésekhez vezetnek, mert a témákat elszigetelten nézik,²² és emiatt gyakorlatilag csak megerősítik a vezetőt a nemzetközi politika színterén.

Abban az esetben is meghatározó a társadalom reakciója vagy vélekedése, ha az ország autokrata vezetőségű. Igaz, a vezető a döntését egy esetleges konfliktusról a saját politikai megfontolásából teszi, szükséges azonban a társadalmi akarat kikényszerítése. A központosított totalitárius hálózat előnye, hogy képes gyors döntéseket hozni és könyörtelenül végrehajtani azokat, például háború, járvány és egyéb vészhelyzet esetén.²³ A központosított vezetésben az információs hálózatok erősen centralizáltak, illetve tévedhetetlennek feltételezik a központot, így nincsenek önhelyesbítő mechanizmusok,²⁴ amelyek biztosítanák a szükséges fékeket és ellensúlyokat, hogy a társadalom akarata és demokratikus jellege a legjobban érvényesüljön. Amikor az autokrata vezető képes egy közös feladatban megvalósuló, teljes együttélést célzó terv kommunikálására, amellyel eléri az emberek csatlakozását ehhez az ösztönző tervhez, azzal képes lehet létrehozni azt a belső szilárdságot,²⁵ amely képes egységes nemzetté kovácsolni a társadalmi akaratot.

Egy konfliktushoz vezető úton megfogalmazódik az az alapvető kérdés, hogy maga a hatalmon lévő vezető dönt-e egy olyan politikai célról, amely konfliktushoz vezet, vagy a nemzet akarata helyezi olyan nyomás alá a vezetőt, hogy nem marad más választása. Mindkét lehetőségben hatalmas szerepe van a társadalomnak, amelyet az információs tér befolyásol. Amennyiben a konfliktus lehetőségét a politikai vezető jelölte ki, akkor az információs térben alkalmazott befolyással képes megnyerni a tömeget, amely gyakorlatban a clausewitz-i „csudálatos háromság” *akarattpillérének* könnyebb elérését jelenti. Ennek a veszélye csupán annyi, hogy a nyugati demokratikus berendezkedésű országokban ez a demokrácia értékeinek kijátszása, mivel a jog uralma, a szabad sajtó és véleménynyilvánítás alapból korlátozná a lehetőségeket a politikai vezető számára. Normál esetben egy demokratikus államban a közvélemény nem igazán tudna elfogadni egy olyan politikai célt egy másik demokratikus ország ellen, amelyet nem lehetne más, diplomáciai vagy gazdasági eszközökkel megoldani. Kimutatható azonban, hogy a demokráciák számos alkalommal vívnak más jellegű, inkább „rejtett háborúkat”, kerülve a más demokráciák elleni fegyveres konfliktusokat.²⁶

A nagyobb veszélyt az jelenti a társadalomra, amikor a közösségi hálón, illetve az információs térben terjedő hiányos információval létrejött egyszerűsített igazságok befolyásolják a közvéleményt. A társadalomnak ebben a felgyorsult digitális világban – ahol szinte fénysebességgel terjed az információ –, nem képes kifejlődni az a képessége, hogy megfelelő

²¹ Kaplan 2018: i. m. 62–63.

²² Krasztev 2022: i. m. 132–133.

²³ Harari 2024: i. m. 167.

²⁴ Uo. 121.

²⁵ Gasset 2019: i. m. 242.

²⁶ Baylis et al. 2021: i. m. 334–335.

kérdésekkel legyen képes megérteni a tényleges igazságot. Így a társadalom érzelmi alapon kiszolgáltatottá és sebezhetővé válik, ilyenkor a politikai vezetők nem feltétlenül kockáztatják szavazóbázisukat annak érdekében, hogy a társadalomban kialakult közvéleménynek ellene menjenek. Ezt a valóságot csak bonyolultabbá teszi, hogy az internet olyan fórumot biztosít a mindennapi emberek számára, ahol az információ nehezen ellenőrizhető minőségében áramlik korlátlan időben és terjedelemben.

A demokráciák nem nélkülözhetik a nép bevonását az információ feldolgozásába, hogy bennük is kialakuljon az az igazság, amely aztán nemzeti ügyévé képes fejlődni a későbbiek során. Az interneten és a közösségi médiákon egy új meghatározó tényező láthatatlanul alakítja az emberek információfeldolgozó lehetőségeit, és ezáltal a kialakítható igazságérzetüket is: a mesterséges intelligencia (MI).

Az MI igazi fenyegetése abban rejlik, hogy képes önálló döntéseket hozni. Eddig minden technológia az embert erősítette, de legyen ez bármilyen hatékony, a döntés vagy az irányítás az ember kezében maradt. Napjainkban azonban az MI már egy ügynök, „aki” képes önálló döntés mellett információt feldolgozni és új ötleteket alkotni vagy megvalósítani.²⁷ Az MI és az algoritmusok segítségével a vezetők bárhogy formálhatják a társadalmi akaratot, vagy ami a legrosszabb, az MI saját döntéséből létrehozhat egy teljesen újat, amelyben képes lehet akár egy konfliktus szükségességéről is meggyőzni a társadalmat, amelyben elhiszik, hogy a nagyobb jó ügyet szolgálják.²⁸ Az MI képes befolyásolni bennünket akár álintimitást alkalmazva azáltal, hogy az egyénhez igazított nyelvezettel kommunikál velünk. Nem kell, hogy legyenek érzelmeik, hanem egyszerűen azáltal, hogy kiismernek a kommunikáció alatt, el tudják érni, hogy érzelmileg kötődjünk hozzájuk, vagy olyan meggyőző mechanizmust alkalmazzanak, amelyekkel képesek tévedhetetlen jelleget mutattva manipulálni.²⁹

A TÁRSADALOM ÉS A NEMZETI ÜGY

A társadalmat magát mint a „csudálatos háromság” egy alappilléret általában az akarathoz társítjuk, azaz ebben mérhető a társadalom elkötelezettsége a nemzeti ügy iránt. Ezt az akaratot azonban nem csupán a háború időszakában, hanem a nemzet általános biztonsági percepciójában is érdemes mérni, és azt leginkább a nemzeti haderő tükrözi. A társadalom elkötelezettsége a haderő iránt eltérő jelleget mutat országonként, de általánosságban kijelenthető, hogy minden ország hadereje létszámhiánnyal küzd. A toborzási eredmények a legtöbb nemzet esetében elkeserítő számokat mutatnak, és nem csupán a Magyar Honvédség küzd létszámproblémákkal. Az Amerikai Egyesült Államok hadserege sem képes teljesíteni az éves 41 ezer fős toborzási kvótát, amely szükséges lenne a haderő fenntartásához,³⁰ ami azért is kirívó, mert az amerikai haderő társadalmi megbecsülése kiemelten magas.

Ez a humán erőforrás jelentette kihívás olyan jelentőségű, hogy bármilyen csúcsmódszer technológiára alapozott haderőfejlesztési program kudarcát is jelentheti, és az végső soron a nemzet ellenálló képességét veszélyezteti. A legtöbb katonai stratégia ugyan figyelembe veszi a társadalmi problémák hatását a haderőre, de csak annyiban tud érdemben reagálni, hogy előtérbe helyezi az embert, azaz igyekszik maximalizálni a humán erőforrás megbecsülését és ellátását, hogy vonzóvá tegye a katonai életpályát. Az ilyen jellegű megközelítés

²⁷ Harari 2024: i. m. 18.

²⁸ Gócze 2024, 244–254.

²⁹ Uo. 192–197.

³⁰ Detsch 2024.

azonban csak a probléma felszíni kezelése, és ettől a társadalom még nem fog készen állni egy esetleges konfliktusra. Az, hogy hány fő választja egy adott társadalomban a katonai életpályát, vagy hogyan értékeli a társadalom a nemzeti ügy iránti kötelezettséget, az egyfajta interszubjektív fogalom, „*amely abban különbözik a szubjektív valóságtól, hogy nemcsak egy elmében létezik, hanem nagyszámú elme nexusában*”.³¹

Ebben az interszubjektív valóságban az emberekben kialakul egyfajta közös meglátás arról, hogy hogyan vélekednek a hadseregről, milyen a biztonsági percepciójuk, mennyire hisznek a nemzet céljaiban, és mennyire tudnak azonosulni ezekkel a célokkal. Bár a biztonsági percepció változása és a katonai életpálya megbecsülése képes megmozgatni jelentős számú egyént, ez az interszubjektív valóság képes olyan modern emberi értékeket is előtérbe helyezni, hogy az erőszak és a háború megvetése egyre távolabb tolja a társadalmat a szükséges elkötelezettségtől.

A modern világban egy ilyen jellegű elkötelezettség mérése nehézkes. Magyarország esetében egy 2022-ben publikált Závecz-felmérés a háborúról kimutatta, hogy a magyarok ötöde gondolja úgy, hogy biztosan harcolna az ország megvédéséért, ha megtámadná, és további 30% válaszolta, hogy valószínűleg így tenne.³² De ez a megállapítás sem tekinthető teljesen objektívnek. A modern társadalomban erős különbség állapítható meg a hazafiasság érzete és aközött, amit Clausewitz nemzeti érzületként ír le. Másképpen fogalmazva: jelentős a különbség aközött, hogy valaki büszke a nemzeti hovatartozására és aközött, hogy hajlandó lenne-e ezért akár az életét is kockáztatni.

Ebben alapvetően két fontos tényező játszik szerepet: az első, hogy a modern nyugati jellegű társadalomban az élet és a lehetőség az önmegvalósításra érték, amelyről a modern társadalom egyéne szeretne szabadon rendelkezni. A második pedig, hogy abszolút nem elhanyagolható a konfliktus kialakulásához vezető út és a biztonsági percepció, hiszen nem mindegy nemzeti érzület szempontjából, hogy a konfliktus maga állami érdeket vagy társadalmi érdeket veszélyeztet. Normál esetben a két érdek egyet jelent, viszont a szükséges érzület mértéke a társadalom szempontjából mégis elkülöníthető.

Valószínűleg a társadalom áldozatvállalási készsége is magas egy olyan országban, ahol a biztonsági percepció állandó fenyegetés alatt formálódik. Ugyanakkor egy olyan országban, ahol a lehetséges konfliktus egy elhibázott politika okán alakul, ez a készség már kérdéses. Emellett szerepet játszik az a fejlemény is, amelyet az Európai Unió biztosította lehetőségek rejtenek. Hiszen egy korábbi háború esetében a nemzet azért várta el a feltétlen szolgálatot, mert gondoskodott az állampolgáiról az egészségügy, az oktatás és a szociális gondoskodás útján. Egy modern európai uniós állampolgár tekintetében azonban ez a támogatási lehetőség fennáll az EU más országaiban is, illetve nem feltétlenül érzi, hogy a szükséges áldozata egyenes arányú lenne a konfliktus lehetséges végkimenetelével.

Ebben a megváltozott jellegében az akaratot jelentő pillért szükségszerű további „csudálatos háromságra” bontani, ezáltal újraértelmezni. Ebben a kontextusban a háború megvívásához szükséges akaratban célszerű elkülöníteni a népet, a tömeget és az egyént. A nép fogalma alatt az állampolgárok számszerű összességét,³³ míg a tömeg alatt az emberek mindenfajta szerveződés nélküli laza tagolatlan együttesét³⁴ értjük. Az egyén a közös többszörös, aki a nép tagja, funkciója alapján viszont lehet befolyásolt vagy befolyásoló.

³¹ Harari 2024: i. m. 46.

³² Závecz-felmérés a háborúról... 2022.

³³ Varga 2019.

³⁴ Bevezetés a szociálpszichológiába... 2024.

TÖMEG, NÉP, EGYÉN

A társadalom szerepe már Clausewitz korábbi elemzésében is kiemelt jelentőségű volt, hiszen a háromság elvéhez mérte a háború megnyerésének lehetőségét is, amelyet három egymástól elkülöníthető módon írt le: vagy a szemben álló fél katonai potenciálját kell elpusztítani, vagy a társadalmi akaratot megtörni, vagy a kettő ötvözetével kell a sikert elérni.³⁵

A modern kor háborúiban mindig is kiemelt fontosságú volt a társadalmi akarat megtörésére irányuló erőfeszítés. A három lehetséges győzelmi lehetőség közül a katonai tervezők ebben vizionálták a legnagyobb lehetőséget a tárgyalásztalhoz való kényszerítéshez, mivel a szemben álló fél katonai képességeinek folyamatos pusztításával számos esetben az ellenállás nem szűnt meg.

A társadalmi akarat értelmezése azonban egyre bonyolultabb folyamat, ezáltal az akarat megtörésére irányuló törekvések tervezését sem lehet leegyszerűsíteni. A nyugati világ hosszú társadalomfejlődési úton ment végig, ami a demokrácia értékeinek elérésével átformálta a közönséges ember jelentőségét a közéletben. Jelenleg úgy tűnik, hogy az új típusú berendezkedésben a rendszer a közönséges ember akaratának van bizonyos értelemben kiszolgáltatva, amikor a tömegemberek pszichológiai akaratára irányul, hogy az élet legyen könnyű és gazdag, valamint a törvényes határokon belül nincsenek benne sorsszerű korlátok. Emiatt minden átlagember átélheti az uralkodás és a győzelem élményét, és emiatt elfogadja önmagát olyannak, amilyen, beleértve az erkölcsi és a szellemi vagyonát. Ebben az önelégültségben nem gondolkozik el saját nézetein, és a belső hatalom érzete arra ösztökéli, hogy gyakorolja a hatalmat, és mindenbe beleavatkozzon, tapintatlanul, megfontolatlanul, szabályok és fenntartások nélkül érvényesítse közönséges felfogását.³⁶

Természetesen ez az önelégültség is pontosan azért alakul ki az embereken, mert a modern társadalomban kiszolgáltatottakká váltunk a kommunikációnak, a befolyásolásoknak és az ideológiáknak. Nietzsche szerint a társadalmi normákat az arra hivatott személyek és intézmények ráerőszakolják az emberekre, akikben ezáltal kialakul a belülről jövőnek gondolt felelősségérzet. Ebben a kikényszerített önideológiában nem szabad emberek vagyunk, hanem nyájemberek, akik könnyen kiszámíthatóvá válnak a hatalomnak.³⁷

A hatalom szempontjából a tömeg az a nyáj, amelynek befolyásolásával könnyen lehet nemzeti érdek érzését kialakítani. A modern digitális világban bármilyen információ, ami egy egyéntől indul, hamar tömegek által kerül feldolgozásra. Horia-Roman Patapievici kortárs román filozófus meglátása szerint maga a lélek üresedik ki annak következtében, hogy a benső képzelet helyét a technológia veszi át: okostelefonok, okosjátékok és az elektronikai áruházak további kínálatának hihetetlen áradata.³⁸ Martin Heidegger úgy látta, hogy a technológia számos tekintetben céltalan, hozadéka pedig nem más, mint szorongás és mentális zűrzavar, amelyben kétségbeesetten keressük az értelmet életünkben.³⁹ Ebben az elkeseredésben az emberek mindenhol kétségbeesetten szeretnének hinni valamiben, ha másért nem, mert gyógyírt keresnek nyomasztó gondolataikra. Megfelelő körülmények

³⁵ Clausewitz 2013: i. m. 41–43.

³⁶ Gasset 2019: i. m. 147–148.

³⁷ Szabó 2020: i. m. 29.

³⁸ Kaplan 2018: i. m. 247–248.

³⁹ Uo. 247–248.

között e kétségbeesett hit keresése kimerül valamilyen hóbortban, de a kevésbé szilárd vagy kaotikusabb társadalmakban könnyen a szélsőségesség felé mozdíthatja el a hiedelmeket.⁴⁰

Eddig a tévedhetetlennek hitt szent írások vagy ideológiák rá voltak utalva az emberi kommunikációra, amelynek – bármilyen kifinomult hálózattal is rendelkezett –, megvoltak a terjedési határai.⁴¹ A modern világban azonban az információ a közösségi hálókon és web-lapokon gyakorlatilag fénysebességgel terjed. A közösségimédia-platformokat úgy tervezik a programozók, hogy függőséget okozzanak.⁴² Ebben a kialakult függőségben a felhasználó a fogyasztó, akit a közösségi média eláraszt információval. Az emberi agy viszont nincs arra felkészülve, hogy ennyi információt fel tudjon dolgozni, főleg abban az értelemben, hogy képes legyen megkülönböztetni a valóságot az álhírektől.⁴³

Ebben a manipulatív környezetben pedig a fogyasztás mértéke a mérvadó, és mivel a gyűlölet és a társadalmi kohézió megbontása más témáknál jobban lekötik az embereket, így a közösségi média algoritmusai megtanulták, hogy az embereket ezek jobban érdeklik, ezáltal az ilyen tartalmakat kezdték nagy léptékben terjeszteni.⁴⁴ Ugyanakkor a gyűlölet terjesztése sem feltétlenül csak az erőszak vagy valamilyen izmus útján lehetséges a közösségi platformokon. Könnyen kialakítható egy olyan specifikus történettípus, amelyben az információt fogyasztók nem ismerik annak valódi tulajdonságát vagy hátterét, hanem a termékkel asszociálják, ami az érzelmi alapú döntéshozatalra hat, és ezáltal képes embereket egymás ellen hangolni.⁴⁵

Legyen szó ideológiáról vagy nemzeti véleményről, az általában az egyéntől indul, és a felgyorsult információáramlásnak köszönhetően hamar online közösségeken vagy fizikailag összegyűlt tömegben keresztül kezd terjedni. A tömeget, amelyen eddig az emberek mindenfajta szerveződés nélküli laza tagolatlan együttesét értettük annak fizikai jelenlétével, most már értelmezhetjük különböző közösségi médiákon megjelenő csoportokként is. Ha ebben a tömegben valamely állítást elégszer ismételték, vagy többen osztanak meg közösségi médián, akkor a gondolatok, az érzelmek, az emóciók és a hiedelmek ragályos befolyást érnek el.⁴⁶ Ezáltal a tömeg ragályos befolyása már képes átfordulni népakarattá, ami ebben a kontextusában már egyet jelent a nemzet egységes érdekével.

E ponttól a tömegeknél akár online térben, akár fizikailag megjelenésükben hamar különös jellemvonások keletkezhetnek. A fizikailag a tömegben és az online térben levő egyént is az anonimitás hatására a legyőzhetetlen hatalom érzete szállja meg, és ez teszi lehetővé, hogy a felelősség érzete nélkül engedjen ösztöneinek, amelyek különben szükségszerűen visszatartották volna. Ezek a kialakuló érzelmek és a hozzájuk köthető tettek fertőző természetűek, és olyan mértékben befolyásolók, hogy az egyén könnyen feláldozza személyes érdekét a kollektív érdeknek.⁴⁷ Az internet adta névtelenség mellett a másik befolyásolási kockázat a csoportos ignorancia. A csoportos ignorancia az a jelenség, hogy nem értjük az előttünk álló információt vagy tevékenységet, de mivel nem akarunk kitűnni a tömegből, inkább sodródunk az árral anélkül, hogy felfognánk, mi is zajlik körülöttünk. Ez a fajta negatív spirál

⁴⁰ Uo. 248.

⁴¹ Harari 2024: i. m. 192–197.

⁴² Singer–Emerson 2018, 3.

⁴³ Uo. 137.

⁴⁴ Harari 2024: i. m. 182–186.

⁴⁵ Uo. 43.

⁴⁶ Le Bon 2022, 13.

⁴⁷ Uo. 51.

mélyebb társadalmi bajokhoz is vezethet, ami akár magában foglalhatja a radikális vagy a szélsőséges cselekedeteket is.⁴⁸

Ebben a veszélyes információs környezetben az embereket olyan befolyásolási kockázat veszélyezteti, hogy az álhírek, brandek, érzelmi alapú döntéshozatalra ható meggyőzések miatt kialakulhat bennük az hit, hogy ők a „nagyobb jó” ügyért állnak ki. Hogy mennyire veszélyes lehet az ilyen nagyobb jó ügyért való kiállás, azt talán jól illusztrálja Adolf Eichmann náci tiszt perének vizsgálata 1961-ben, amely során kiderült, hogy nem szürke, tudatlan tisztviselő volt, hanem fanatikus, aki nem közömbösségből, hanem meggyőződésből cselekedett: azért tett rosszat, mert hitt abban, hogy jót cselekszik.⁴⁹

Ez a manipuláció képes olyan hiedelmeket kialakítani, hogy az egyén a tisztán állami érdeket nemzeti és társadalmi érdekeknek érezheti. Ebben a befolyásolt állapotban a tömeg azt hiszi, hogy része van a döntéshozatalban, pedig valójában csak elszenvedője a folyamatnak. Erre a politikának nemcsak azért van szüksége, mert kell a nép támogatása a háborúhoz, hanem a későbbiekben szükség lesz azokra az ellenséges érzelmekre is, amelyek ösztönzik majd a háború során elkövetett gyilkolást.⁵⁰ Az a tömegpszichológia, amit eddig a fizikailag összegyűjtött tömegnél tapasztaltunk, a digitális térben gyakorlatilag felgyorsult és hatványozottan érvényesül. Bármely egyén képes elindítani olyan befolyásolási folyamatot, amely az online térben hihetetlen sebességgel tömeget talál, és képes akár társadalmi jellegűvé is érni.

ÖSSZEFOGLALÁS

A digitális tér, a felgyorsult kommunikáció és a társadalmi változások olyan egyveleget alkottak, amelyben ugyan lehet még értelmezni a clausewitzi „csudálatos háromságot”, de már korántsem az eredeti formájában. Gyakorlatilag kijelenthető, hogy maga a háromság akarattpillére nőtt olyan jelentőségűvé, hogy eldöntheti egy esetleges konfliktus kialakulását vagy sorsát. Az akarat – amely alatt eddig a nép nemzeti ügy iránti elkötelezettségét értettük –, most már inkább a politikai cél kialakításának vagy megalakításának kulcsfolyamata, emellett a szükséges potenciálnak is nélkülözhetetlen alapeleme.

A modern társadalom teljesen kiszolgáltatottá vált a modern információs térben, amely a mindennapunk részévé vált. Francis Fukuyama meglátása alapján az ember eredendően keresi azt az igaz ügyet, amiért küzdhet, és ha nem küzdhet érte, mert az előző nemzedék idején már győzedelmeskedett, akkor az igaz ügy ellen fog küzdeni.⁵¹ Napjainkban ez azonban már talán kiegészíthető azzal a gondolattal, hogy az ember képes és hajlamos saját ügyet alkotni, ami a digitális tömeg világában gyorsan tud követőket toborozni.

A veszélyt nemcsak az jelenti, hogy ideológiák vagy hiedelmek nagy sebességgel tudnak terjedni, hanem az is, hogy nincs földrajzi korlátja. Ezáltal az akarat, amelyet eddig egy nemzet társadalmára értettünk, most már globális jelleget is kaphat. A globális akarat pedig nélkülözhetetlen eleme a modern kor potenciáljának, azaz a nemzetközi megítélésnek és támogatásoknak. A modern globalizált világban egyetlen nemzet sem képes önerőből háborút vívni, illetve a digitális világban kialakított narratíva egy esetleges konfliktusról képes arra, hogy elrejtse a konfliktus realitásának rideg okait, és érzelmi megfontolás alapján más társadalmat győzzön meg a konfliktusba bekapcsolódás szükségességéről.

⁴⁸ Bregman 2022, 223.

⁴⁹ Uo. 152.

⁵⁰ Clausewitz 2013: i. m. 341.

⁵¹ Fukuyama 1992, 52.

Clausewitz másik megállapítása a háborúról, hogy a háborúnak két válfaja létezik: a totális és a korlátozott háború. A korlátozott háború célja nem a politikai fennmaradás maga, ilyen jellegű lehet egy adott területért vagy piacért vívott háború. A totális háborúról akkor beszélhetünk, amikor egy állam vagy egy bizonyos politikai entitás a saját fennmaradásáért küzd.⁵² Felmerül azonban a kérdés, hogy egy ilyen globalizált világban, ahol a nép akarata ekkora jelentőséggel és hatalommal bír, beszélhetünk-e még egyáltalán korlátozott háborúkról, továbbá nem kell-e elfogadnunk a tényt, hogy bármilyen okkal is indul egy háború, az már mindig a politikai fennmaradásról szól. Ezáltal a digitális korról gyakorlatilag megérkezett a globális akaratok összecsapása és a totális háborúk kora.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baylis, John et al.: *Világpolitika és Globalizáció*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2021.
- *Bevezetés a szociálpszichológiába*. Sulinet.hu, 2024. <https://tudaszulinet.hu/hu/szakkepzes/egeszsegneveles/pszichologia/szocialpszichologia/bevezetes-a-szocialpszichologiaba> (Letöltés időpontja: 2024. 10. 06.)
- Bregman, Rutger: *Emberiség. Mégis jobbak lennénk, mint hittük?* HVG Könyvek, Budapest, 2020.
- Clausewitz, Carl von: *A háborúról*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013.
- Detsch, Jack: *NATO Doesn't Have Enough Troops*. Foreign Policy, 2024. 04. 10. <https://foreignpolicy.com/2024/04/10/nato-troop-numbers-russia-ukraine-war/> (Letöltés időpontja: 2024. 10. 15.)
- Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Gasset, José Ortega Y: *A tömegek lázadása*. Helikon Zsebkönyvek, Budapest, 2019.
- Gőcze István: *A 21. századi hadi tudományok elmélete*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024.
- Harari, Yuval Noah: *Nexus. Az információs hálózatok rövid története a kőkorszaktól az MI-ig*. Animus Kiadó, Budapest, 2024.
- Kaldor, Mary: *New and Old wars: organized violence in Global Era*. Polity, Cambridge, 2001.
- Kaplan, Robert D.: *Marco Polo világa visszatér*. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., Budapest, 2018.
- Krasztev, Ivan: *Európa után*. MCC Press, Budapest, 2022.
- Mearsheimer, John J. – Rosato, Sebastian: *A külpolitika logikája*. Századvég Kiadó, Budapest, 2023.
- Singer, Peter W. – Emerson, T. Brooking: *Likewar, the weaponization of social media*. Eamon Dolan Book, Mariner Books, Houghton Mifflin Harcourt, New York, 2018.
- Szabó Márton: *Társadalomfilozófiai gondolkodók a 20. században*. L'Harmattan kiadó, Budapest, 2020.
- Varga Norbert: *A magyar állampolgársági jog a 19. században*. Mersz online okoskönyvtár, 2019. https://mersz.hu/dokumentum/m549maj__7/ (Letöltés időpontja: 2024. 10. 03.)
- *Závecz-felmérés a háborúról: csak minden második magyar harcolna az országért*. HVG.hu, 2022. 05. 27. https://hvg.hu/itthon/20220527_Zaveczfelmeres_a_haborurol_csak_minden_masodik_magyar_harcolna_az_orzagert (Letöltés időpontja: 2024. 10. 05.)

⁵² Clausewitz 2013: i. m. 341.